

TIJD & TAAK

INTERVIEW MARY FIERS

Wat betekent het om bestuurder te zijn in deze woelige politieke tijden? Mary Fiers vertelt over haar vroegere lidmaatschap van de gemeenteraad en wethouderschap van Eindhoven, haar huidige werk als directeur van het Groen Ontwikkelfonds Brabant en haar Kamerwerk. Ze pleit voor meer aandacht voor uitvoerbaarheid van beleid. Hier heeft juist de Eerste Kamer een heel belangrijke taak.

/// » p. 4

INTERVIEW SOPHIE VAN BIJSTERVELD

Onze democratie heeft het moeilijk. Sophie van Bijsterveld leidt een project over Tocqueville dat beoogt om zijn gedachtengoed te gebruiken om de hedendaagse democratische malaise beter te begrijpen. Hij deed bijna 200 jaar geleden voorstellen over hoe de democratie zich kan ontwikkelen, die nu verrassend actueel zijn. Een gesprek over vrijheid, gelijkheid en de noodzakelijkheid van democratische deugden.

/// » p. 15

INTERVIEW JOYCE OUTSHOORN

In een nieuwe serie interviews onderzoekt Jochum Veenstra in welke opzichten activisme door de jaren heen verandert en wat generaties van elkaar kunnen leren. Het eerste gesprek is met Joyce Outshoorn. Eind jaren zeventig was zij een van de oprichters van Feministische Uitgeverij Sara. Tegenwoordig zijn opnieuw twee feministische uitgeverijen actief – hoe kijkt Outshoorn naar de veranderingen in het hedendaags feminisme?

/// » p. 19

JUNI 2023 IN DIT NUMMER

REDACTIONEEL 2

VAN DE VOORZITTER
BANNING: VOOR
EN TEGEN 3

INTERVIEW
MARY FIERS
EEN WARM HART VOOR
DE PUBLIEKE ZAAK 4

BOEKESSAY
FAKKELS EN HOOIVORKEN:
WAT DRIJFT DE
BBB-STEMMER EN IS ER
WAT AAN TE DOEN? 8

BEELDCOLUMN
TIJD VOOR EEN NIEUWE
KLASSENSTRIJD 12

NAOMI LEEST
LANDS OF LOST
BORDERS 14

INTERVIEW
SOPHIE VAN BIJSTERVELD
WANKELE DEMOCRATIE 15

INTERVIEW
JOYCE OUTSHOORN
"WIJ HADDEN WEINIG
KENNIS VAN DE EERSTE
GOLF" 19

COLUMN
HOOP DOET LEVEN 22

COLOFON 23

HET GEDICHT
HUUB OOSTERHUIS 24

In het vorige nummer noemde ik het al kort: het is goed om na te blijven denken over het waarom, en het hoe van dit blad. Om een geloofwaardig verhaal te kunnen vertellen moeten we duidelijk hebben vanuit welke identiteit we opereren. De redactie wilde dit graag wat concreter formuleren en vanuit deze discussie ontstond ook de wens om samen met het bestuur de tekst uit het colofon te herschrijven.

Je kunt politiek terugbrengen tot de strijd om de macht, of situaties waarbij de overheid betrokken is, maar er zijn ook bredere definities. Willem Banning zag politiek als vormgeving, in zijn opvatting vereist het politieke een zekere fantasie, inspiratie en visie. En 'het zedelijke' mocht zeker niet ontbreken. Zonder normen is politiek onbestaanbaar.

Praten over zedelijke normen voelt ouderwets, maar is het wel zo anders dan levensbeschouwing zien als een essentieel onderdeel van het politiek denken en handelen? Of anders dan het besef dat politieke kwesties ook een morele kant hebben? Vanuit deze traditie is ons blad op zoek naar dilemma's en vraagstukken die zich in en rond de sociaaldemocratie voordoen.

Vanaf dit nummer is het colofon aangepast. De meer feitelijke, historische beschrijving wordt vervangen door een tekst die meer nadruk legt op de inhoud van het blad. Het blijft natuurlijk lastig dit in een paar regels te vangen en de uiteindelijke tekst is sterk geïnspireerd door een eerdere column van onze voorzitter.

De volgende tekst wordt toegevoegd: 'Tijd&Taak stelt door middel van interviews en opiniërende artikelen de vraag welke taak wij in deze tijd hebben om de wereld

Lianne Schuurings is ambtelijk secretaris van de Banning Vereniging.

Foto: Ania Liesting

mooier, vrediger en eerlijker te maken. Het blad strijdt voor een sociaaldemocratisch ideaal met ruimte voor bezinning en dialoog. De Banning Vereniging en haar voorgangers putten uit stromingen van het religieus socialisme en een op waarden gericht humanisme dat vrijheid en gerechtigheid als eis stelt voor het persoonlijke én het maatschappelijke leven.'

Voor de redactie de taak om dat waar te maken. Dirk Achterbergh interviewde Sophie van Bijsterveld over het werk van de Franse politiek filosoof Tocqueville en Evelien Polter sprak Eerste Kamerlid Mary Fiers. Beide artikelen onderzoeken de werking van de democratie. Twan van Lieshout bespreekt het boek *Blauw wit rood*, waarin de vermeende kloof tussen stad en platteland aan de orde komt. Een pleidooi voor meer expliciete waarden en een moreel appèl komen ook duidelijk aan bod in de laatste column van Koen Holtzapffel als voorzitter. Ik wil hem vanaf hier alvast ontzettend bedanken voor zijn inzet en alle bijdragen de afgelopen 8 jaar!

VAN DE VOORZITTER BANNING: VOOR EN TEGEN

In *Het negende jaarboek voor het democratisch socialisme* (1988) schreef socioloog Dick Pels ter gelegenheid van het honderdste geboortjaar van Willem Banning een artikel over de voors en tegens van deze 'unieke en wonderlijke figuur'. Pels beschrijft hoe Banning in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw stevig werd bekritiseerd. In de woorden van historicus Jan Rogier: 'Banning, kwekeling en zendeling van het Nederlands vrijzinnig protestantisme, heeft de socialistische beweging omgebogen tot een ethisch-religieuze elitegemeenschap met trekken van de morele herbewapening. Hijzelf noemde dat personalisme.' Pels laat zien hoe in die jaren een ethisch gekleurd gezindheidssocialisme, dat nota bene aan de wieg van de pvdA had gestaan, werd afgeserveerd. Het was vaag, elitair en gedrenkt in christelijke bewoordingen waarvan de geseclariseerde samenleving gelukkig afscheid had genomen. Niet alle kritiek was onterecht, maar Pels pleitte in 1988 voor een herwaardering van Banning. Diens waarden-gedreven opvattingen stonden nooit los van concrete sociaaldemocratische maatschappijhervorming. Terecht vroeg Banning steeds naar de levensbeschouwelijke inspiratie van het socialisme. Daarbij 'bronnen van inzicht en waarheid' benuttend die elders minder gemakkelijk te vinden waren.

Ik moest aan Pels' artikel denken toen we begin mei als Banningvereniging een eerste gezamenlijke avond belegden met De Linker Wang. Over het document van de wetenschappelijke bureaus van pvdA en GroenLinks dat een ideologische basis wil leggen onder de groeiende samenwerking van beide partijen. Alle waardering voor

dit pleidooi voor 'goed leven als groen en sociaal leven', maar op het gebied van levensbeschouwelijke inspiratie ontbreekt het nodige. Veel nadruk ligt op de rol van de overheid, op de verplichtingen voor het bedrijfsleven en op bestaanszekerheid. Maar er is nauwelijks explicatie van daaraan ten grondslag liggende waarden. Wat is bijvoorbeeld het verband tussen vrijheid en verantwoordelijkheid, tussen autonomie en solidariteit? Ook geen moreel appèl. Verwerkelijking van het ideaal van een groen-sociale welzijnseconomie vraagt om allerlei institutionele maatregelen, maar ook om groeiend bewustzijn bij ons als burgers, innerlijke motivatie en permanente aandacht voor de morele gronden van ons doen en laten. We leven (bijna) allemaal op te grote ecologische voet in een wegwerpcultuur en zullen daarvoor een prijs moeten betalen. En onze levensstijl moeten aanpassen, de breedste schouders het meest. We krijgen er ook iets voor terug: een natuur die kan herademen in plaats van stikken.

Hoe kan de hervorming van maatschappelijke structuren verbonden worden met een bezielde moreel verhaal dat gevoed wordt door levensbeschouwelijke bronnen? Wat betekent het afscheid van de homo economicus en de terugkeer van de homo cooperativus in dat verband? Het is de opdracht en het bestaansrecht van onze vereniging om daarover steeds in gesprek te gaan, in verbinding met de praktische politiek. Willem Banning is definitief terug van weggeweest!

Beste lezers, dit is mijn laatste column als voorzitter van onze vereniging. Na acht jaar geef ik de voorzittershamer door. In de overtuiging dat het goed én nodig is dat de Banningvereniging bestaat. Ik wens de ruim 100-jarige een mooie toekomst toe, in het besef dat dit alleen kan als u betrokken blijft en participeert in de activiteiten!

Koen Holtzapffel is voorzitter van de Banning Vereniging.

EEN WARM HART VOOR DE PUBLIEKE ZAAK

Mary Fiers

Wat betekent het om bestuurder te zijn in deze woelige politieke tijden? Om dat te onderzoeken interviewde ik Mary Fiers. Zij kwam in oktober 2021 in de Eerste Kamer door het vertrek van Esther Mirjam Sent. Op 13 juni 2023 wordt Fiers opnieuw geïnstalleerd. Over haar Kamerwerk, haar vroegere lidmaatschap van de gemeenteraad en wethouderschap van Eindhoven en haar huidige werk als directeur van het Groen Ontwikkelfonds Brabant gaat onderstaand verhaal.

∞ Door Evelien Polter

Uw werkzame leven begon u als operatie-assistente in het ziekenhuis in Eindhoven. Was u in die tijd al politiek betrokken?

“Ik ben opgegroeid in een liefdevol gezin in de Brabantse Kempen waarin veel maatschappelijke onderwerpen besproken werden aan de keukentafel. We spraken over wat er gebeurde in ons dorp Bladel, in Europa en in de rest van de wereld. Daarnaast was mijn vader actief voor een plaatselijke progressieve politieke partij. Politieke betrokkenheid is mij met de paplepel ingegeven. Als puber en jonge twintiger was ik niet politiek actief maar wel met andere maatschappelijke dingen bezig. Ik heb in die periode regelmatig in Haïti gewerkt als operatie-assistente. Rond mijn 25ste werd ik actief in de Eindhovense PvdA-afdeling.”

De gemeente is, als ‘eerste overheid’, een fantastische plek om te werken

U bent gemeenteraadslid en wethouder geweest in Eindhoven. In die tijd was u een bekende Eindhovenaar. Uw

werk in de Eerste Kamer vindt meer in de luwte plaats. Mist u weleens de hectiek van het dagelijks betrokken zijn bij de plaatselijke politiek?

“De gemeente is, als ‘eerste overheid’, een fantastische plek om te werken aan een eerlijkere samenleving. Dichtbij en direct. Ik kijk met veel plezier terug op ruim tien jaar Eindhovense gemeentepolitiek. Brainport Eindhoven, met een innovatieve techsector, kent aan de ene kant veel mensen met wie het heel goed gaat. De stad wordt steeds internationaler. Aan de andere kant kent Eindhoven ook een grote groep mensen die niet rond kunnen komen. Met wie het helemaal niet goed gaat. Die enorme verschillen moeten we niet accepteren. Niet in Eindhoven, nergens niet. Dat maakte en maakt me strijdbaar.”

Nadat ik gestopt was als wethouder moest ik wel afkicken

Nadat ik gestopt was als wethouder moest ik wel afkicken van een hectisch leven. Ondanks dat ik weer volop aan de slag was, heb ik lang een soort vakantiegevoel gehad, omdat de permanente druk van het wethouderschap in een grote stad stevig is. Missen doe ik die hectiek niet, maar ik mis de mensen met wie ik destijds gebouwd heb aan sterke buurten en wijken wel. De bewonersvereniging van Woensel West toverde het schoolplein om tot het Mary Fiers-plein. Op het bord staat als ondertitel ‘vriendin van Woensel West’. Dat beschouw ik als een groot compliment.”

Na uw periode als wethouder werd u directeur van het Groen Ontwikkelfonds Brabant. U deed

vanuit die functie in april een oproep aan de formateur bij de coalitie-onderhandelingen voor een nieuw college van de provincie Brabant. Op 12 mei had u een gesprek met hem. Wat was de belangrijkste boodschap die u aan hem wilde meegeven?

“Het Groen Ontwikkelfonds Brabant is een uitvoeringsorganisatie van de provincie Noord-Brabant waarmee we willen zorgen voor meer natuur. Onze boodschap aan de formateur is: besteed in het coalitieakkoord ook aandacht aan de uitvoerbaarheid van beleid. Hoe wil je al die ambities waar gaan maken? Juist in het natuurbeleid is de uitvoering de komende jaren een enorme klus. We hebben een aantal concrete uitvoeringstips gegeven aan de formateur en de formerende partijen.”

De provincie Brabant legde eerder dit jaar alle vergunningverlening voor aanvragen met stikstofeffecten op Natura 2000-gebieden stil. Zijn dergelijke maatregelen belangrijk voor het Groen Ontwikkelfonds?

“Onze opdracht is om 10.000 hectare nieuwe natuur te realiseren. Waarvan 2.000 hectare op een ondernemende manier, veelal door een combinatie van voedselproductie met nieuwe natuur. De stikstofmaatregelen zijn belangrijk voor de duurzame kwaliteit van de nieuwe en bestaande natuur en daarmee dus ook voor Groen Ontwikkelfonds Brabant.”

U wordt op 13 juni als Eerste Kamerlid geïnstalleerd, de PvdA gaat vanaf dat moment een gezamenlijke fractie vormen met GroenLinks. Zijn jullie al bezig met de voorbereidingen daarvan?

“Jazeker. We hebben al twee gezamenlijke bijeenkomsten gehad waarin we veel aandacht besteedden

aan de onderlinge kennismaking. Het is goed om elkaars drijfveren te leren kennen. Het is een leuke en diverse club mensen. Ik heb er alle vertrouwen in dat we er een succes van gaan maken, alhoewel dat soms nog best lastig zal zijn. Al was het alleen maar vanwege de omvang. De onderlinge afstemming in een fractie van (naar verwachting) 15 mensen is anders dan binnen de huidige PvdA-fractie van 6 senatoren.”

Sinds oktober 2021 bent u voor de PvdA Eerste Kamerlid. Sinds die tijd heeft u de Omgevingswet in uw portefeuille. Wanneer en waarom besloot u dat u zich wilde inzetten voor het ingewikkelde proces rondom de inwerkingtreding van de Omgevingswet?

“Ik ben in de Eerste Kamerfractie gekomen door het vertrek van Esther Mirjam Sent, toen zij voorzitter van onze partij werd. Op dat moment zijn de woordvoerderschappen opnieuw verdeeld in de fractie. Vanwege mijn kennis en ervaring met Ruimtelijke Ordening en vergunningverlening als wethouder in Eindhoven en nu als directeur bij het Groen Ontwikkelfonds Brabant was het logisch dat ik de invoering van de Omgevingswet zou oppakken.

De Omgevingswet zal ingrijpende gevolgen hebben voor iedereen die ooit een schuurtje, dakkapel of huis wil bouwen. De wet bundelt meer dan 150 wetten en regels op het gebied van ruimtelijke ordening, waardoor een bouwvergunning aanvragen straks makkelijker en sneller moet verlopen. Zo worden vele overbodige regels over water, lucht, bodem, natuur en gebouwen geschrapt. Het is de bedoeling dat de wachttijd voor een vergunning van 26 naar 8 weken gaat.”

De Omgevingswet werd al in 2015 en 2016 goedgekeurd door de beide Kamers en gepubliceerd in het staatsblad. Daarna werd de invoering van de wet vijf keer uitgesteld: pas recent in maart 2023 stemde de Eerste Kamer in met de invoering van de wet op 1 januari 2024. U pleitte in uw bijdrage aan het debat opnieuw voor uitstel. Waarom wilde u dat deze wet (nog) niet van kracht werd?

“De PvdA heeft in het verleden ingestemd met de Omgevingswet. Destijds is bij de stemming door de Eerste Kamer geëist dat de regering voorafgaand aan de invoering ook instemming van de beide Kamers nodig heeft voor de invoering. Daarom lag de afgelopen periode de focus in de Eerste Kamer op de invoeringsdatum: ‘Zijn we klaar voor de uitvoering?’ Mijn conclusie was en is dat we niet klaar zijn voor een verantwoordte invoering.”

Zelden lees je dat iets wordt afgeblazen. Bent u daar in het geval van de Omgevingswet wel voor?

“Ik moet bekennen dat ik somber gestemd ben over de haalbaarheid van een verantwoorde invoering, waardoor afblazen volgens mij een reëel scenario is. Ik voorzie heel grote uitvoeringsproblemen. Ik heb vele tientallen uitvoeringsprofessionals gesproken het afgelopen jaar. De signalen uit de praktijk zijn omvangrijk en alarmerend. Mijn beeld is dat veel gemeenten er niet klaar voor zijn. Van het enthousiasme van de VNG voor de Omgevingswet begrijp ik dan ook helemaal niets. Daarbij komt dat het onafhankelijk Adviescollege ICT-toetsing, op verzoek van de Eerste Kamer, meerdere keren het Digitaal Stelsel Omgevingswet bestudeerde en concludeerde dat zij niet kunnen vaststellen dat

het DSO stabiel en betrouwbaar werkt, omdat er niet planmatig getest wordt. Ook zijn er grote twijfels over de juridische complicaties door de zogenaamde ‘samenloop’ van verschillende procedures. Tot slot is het denk ik onverstandig om in deze tijd van grote maatschappelijke opgaven in onze leefomgeving - denk aan energietransitie, woningbouwopgave, stikstofaanpak - de hele bestaande ruimtelijke wetgeving overboord te gooien. De nadelen van invoering zijn vele malen groter dan de voordelen.”

De afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State heeft haar zorgen geuit over de komende Omgevingswet. Welke waarde moeten we toekennen aan deze uitspraak en waarom werd deze genegeerd door de meerderheid in de Eerste Kamer?

“Daar hebben we als PvdA-fractie grote waarde aan gehecht bij onze afweging, Het is zeer uitzonderlijk

Ik vind het beoordelen van uitvoerbaarheid de belangrijkste taak

dat de Raad van State een ongevraagd advies geeft aan de Eerste Kamer. De inhoud van het advies was duidelijk een waarschuwing voor de juridische gevolgen van de invoering. In het debat in de Eerste Kamer is hier veel aandacht aan besteed. Dus de uitspraak is zeker niet genegeerd. De meerderheid van de Kamer - grofweg de coalitie en fractie Nanninga - heeft echter toch voor invoering ingestemd. Dat heeft me zeer verbaasd.”

Regelmatig gaan er stemmen op om de Eerste Kamer af te schaffen. Controle op deugdelijke wetgeving geldt nu als voornaamste taak van de Eerste Kamer. Hoogleraar geschiedenis Remieg Aerts stelt voor om die taak aan de Raad van State over te laten, met een versterkte bevoegdheid, en de Eerste Kamer af te schaffen. Hoe staat u in deze discussie?

“Dit is een terugkerende discussie, zeker in tijden dat de regering geen meerderheid in de Eerste Kamer heeft. Is de Kamer dan in staat om de eigen specifieke rol te bewaken? Ik ben geen voorstander van afschaffing. Om verschillende redenen, maar persoonlijk vind ik het beoordelen van de uitvoerbaarheid van wetgeving de belangrijkste taak van de Eerste Kamer. In het politieke geweld van de Tweede Kamer krijgt dit vaak niet de aandacht die het verdient. Daar is dus een heel belangrijke taak voor de Eerste Kamer weggelegd. Gezien de uitkomsten van de recente parlementaire enquêtes over Groningen en de Toeslagenaffaire verdient dit de komende jaren juist meer dan minder aandacht.”

In uw bijdrage aan het debat in de Eerste Kamer raadt u uw mede-Kamerleden aan om naar de Volkskrant-podcast Stuurloos, over de besturing van Nederland, te luisteren. Waarom vindt u dat een belangrijke nieuwsbron?

“In deze podcast worden boeiende gasten, die werken voor de publieke zaak, geïnterviewd door Gustav Bessems. Er is ruim de tijd om in te zoomen op knelpunten in het functioneren van de overheid. Met als doel om met die inzichten het functioneren van de overheid te verbeteren. Uitvoering van beleid is een regelmatig terugkerend onderwerp. Echt een aanrader voor iedereen met een warm hart voor de publieke zaak.”

Mary Fiers (1968) is sinds 12 oktober 2021 Eerste Kamerlid voor de PvdA. Eerder was zij dat van april 2018 tot juni 2019. Daarvoor was zij zeven jaar wethouder (van onder meer wonen en ruimtelijke ordening) van Eindhoven en begon zij als directeur bij het Groen Ontwikkelfonds Brabant. Fiers was eerder lange tijd werkzaam op de operatieafdeling van het Máxima Medisch Centrum in Veldhoven en als leidinggevende in de verslavingszorg in Brabant. Als Kamerlid houdt zij zich onder meer bezig met de Omgevingswet.

FAKKELS EN HOOIVORKEN. WAT DRIJFT DE BBB-STEMMER EN IS ER WAT AAN TE DOEN?

Dat het maatschappelijke onbehagen groter is geworden, was bekend. Maar waarom stemmen veel ontevreden burgers nu opeens op de BBB? Op zoek naar de motivatie van de BBB-stemmer aan de hand van het boek *Blauw Wit Rood*, van NRC-journalist Karel Smouter.

∞ Door Twan van Lieshout

En weer is er na de verkiezingen voor de Provinciale Staten een enorme electorale verschuiving, waarbij een nieuwkomer – waarvan op veel thema's het standpunt niet eens bekend is – de grootste wordt. In het versplinterde electorale landschap moge eenoog koning zijn, het is veelzeggend dat zowel de traditionele middenpartijen als de klassieke oppositiepartijen afgelopen maart het nakijken hadden. De BoerBurgerBeweging is, weliswaar met andere kiezers, na Forum voor Democratie het nieuwe vehikel voor de woede en teleurstelling voor een groot deel van de Nederlandse burgers in de huidige politiek. Want de goede BBB-uitslag was opmerkelijk wijdverspreid, op het platteland, in de stad, in het gehele land eigenlijk – ook bij burgers die het stikstofthema niet als belangrijk probleem zagen.

De analyses die hierop volgden waren uiteenlopend. De doorbraak van de kloof tussen platteland en stad, duidde electoraal geograaf

Josse de Voogd bij de NOS. Een proteststem op een partij die weer niet met een oplossing zal komen, meende politiek journalist Chris Aalberts in *de Correspondent*. Nee, juist een clash tussen burgers die voor of tegen de toekomst waren, aldus *Volkskrant*-columniste Marcia Luiten. Veel van deze analyses raakten ergens wel een snaar, maar of ze nu werkelijk een verklaring bieden voor wat er aan de hand is onder de BBB-stemmer, blijft de vraag.

Op zoek naar hoe de vlag erbij hangt De meest logische route is om het uiteindelijk aan deze mensen zelf te gaan vragen. En dan treft het dat daar een aantal maanden geleden juist een boek over verscheen van de hand van Karel Smouter. Smouter, medeoprichter van *de Correspondent* en momenteel chef Media bij NRC, was een tijdlang verslaggever Oost-Nederland voor die krant. Hij maakte zo toevallig het ontstaan van het ongenoegen in dit deel van het land van dichtbij mee. *Blauw, wit, rood. De boerenopstand als spiegel voor Nederland* is daarmee een verhelderend boek, met veel gesprekken met gewone burgers, boeren en ondernemers. Naast een probleem-analyse presenteert Smouter ook een aantal oplossingsrichtingen.

Smouter begint bij de agrariërs. Het is logisch dat zij in het huidige landbouw- en stikstofbeleid de aanleiding zien om collectief in protest te komen. Om tot deze onderlinge samenwerking te komen was eerst een gezamenlijk gevoel van bedreiging nodig. Een fysieke bedreiging, toen boeren werden bezocht door dierenactivisten, en zich in hun ogen te weinig beschermd zagen door de autoriteiten. Er ontstond een zogenaamde zelfbeschermende appgroep die zich de Farmers Defence Force noemt. De beleidsmatige bedreiging volgde later uit de politiek, toen D66-Kamerlid De

Groot rigourees stelde dat de veestapel moest worden gehalveerd. De eerder gevormde appgroepen explodeerden, boeren wisten zich online opeens goed te organiseren, en er begon spontaan een opstand. De boeren waren het zat om weggezet te worden als milieuvervuilers en dierenmishandelaars.

Alleen een mediagenieke leider is niet voldoende

Wie dat sentiment goed aanvoelt, is Caroline van de Plas, die met twee anderen een nieuwe politieke partij opricht: de BBB. De strategie is om als politieke partij aandacht te genereren om in de media een tegengeluid voor Partij voor de Dieren te zijn. Met Van der Plas heeft de BBB een persoonlijkheid die daar goed in slaagt, ook omdat de media graag de loper voor haar uitrollen. Maar alleen een mediagenieke leider is niet voldoende. Wat Smouter toont, is dat de BBB en de boerenprotesten een breder sentiment aanspreken dan alleen mensen die zich druk maken om – zoals BBB het verwoordt – het 'boerenwelzijn'. De gemeenschappelijke deler: wantrouwen in de overheid, het gebrek aan inspraak en van vertrouwen van de overheid in de burger, het zomaar uitstorten van maatregelen die geen draagvlak hebben. Goed voor veel zetels, zo blijkt.

Meer in gesprek als oplossing?

Smouter categoriseert drie hoofdproblemen. Het eerste is de vraag of Nederland een progressieve of conservatieve identiteit heeft. In het boek komen veel Oosterlingen aan het woord die trots zijn op de eigen tradities, folklore, *noaberschap*. Kortom, trots op de normen en waarden van

Boerenprotest 16 oktober 2019 in Den Haag
fotograaf: Andrew Balcombe

hun streek. Wat hen vooral steekt, is het idee dat hun opvattingen en activiteiten opeens niet meer zouden mogen (bijvoorbeeld paasvuren), dat erop wordt neergekeken of dat het progressieve beeld zou zijn dat al deze opvattingen achterhaald zijn en buiten de tijd staan. Zoals Smouter een progressieve Amsterdamse optekent: 'Het zal langzaam veranderen, (...) Stiekem weet iedereen wel welke kant het op moet.' Het vanzelfsprekende progressieve wereldbeeld als nieuwe verlichtingsdeken. Alleen willen sommigen er nog niet onder liggen. Dat geldt deels ook voor de tweede brandhaard die Smouter signaleert: het meningsverschil over van wie het land is. Moet de natuur weer opnieuw een wildernis met wolven worden, zoals menig linksprogressief prefereert, of mogen de boeren en hun

Beslissingen worden over hen en niet met hen genomen

huidige productiemethoden nog een tijdje door? De laatste brandhaard zou zijn dat mensen in de regio niet voldoende aan het woord zouden komen. Beslissingen worden over hen en niet met hen genomen. Hun problematiek wordt minder urgent ervaren dan als er iets in de Randstad gebeurt. En als er al eens iemand vanuit de Hilversumse media langskomt, wordt de boer clichématig als een woedende conservatief neergezet.

Juist doordat Smouter zelf met de mensen spreekt, en zichzelf als misie heeft gegeven meer grijstinten te

verzamelen, laat hij zien hoe verscheiden de mensen zijn die in verschillende regio's wonen. Achterhoekse bedrijven kunnen soms waanzinnig technologisch innovatief zijn; er zijn genoeg boeren die liever het landschap verzorgen dan doodspuiten. Om tot een oplossing van de drie brandhaarden te komen, zouden we volgens de NRC-journalist daarom meer in contact met elkaar moeten komen, en minder in clichébeelden moeten denken. Bovendien zou Den Haag zonder voldongen feiten ook echt het gesprek moeten aangaan, waarbij bijvoorbeeld de boeren zelf ook mogen zeggen hoe bepaalde doelen in de praktijk uitgevoerd kunnen worden.

Het zou een aardige start kunnen zijn. Tegelijkertijd is het onmogelijk om iedereen tevreden te houden: sommige

belangen botsen nu eenmaal. Smouter stelt dat de ontevreden groepen zoals de boeren vooral zouden mogen praten over het 'hoe', maar minder over het 'wat'. De uitkomst, bijvoorbeeld de reductie van stikstof, staat dan al vast, alleen de route ernaartoe kan anders ingevuld worden. Zal dit voldoende zijn, zeker voor de groepen waarvan het wereldbeeld spiegelbeeldig is aan de

Sommige belangen botsen nu eenmaal

Haagse werkelijkheid? Waarschijnlijk niet. Nu mag in een democratie zeker het 'wat' ter discussie staan, ongeacht of hier nu wel of niet Europese verdragen over gesloten zijn. Maar anderzijds: vooralsnog zijn – ook na de verkiezingen van 17 maart – de voorstanders van een stevig stikstofbeleid nog steeds in de meerderheid, en dat geldt ook onder de gewone burgers. Dus waarom zou het 'wat' opeens moeten veranderen? En dat geldt al helemaal voor progressief linkse partijen. De BBB-winst ging ten koste van (extreem-)rechts. Slechts respectievelijk 1 en 2 % van de BBB-stemmers stemden voorheen GroenLinks en pvda. Voor deze partijen is er inhoudelijk en electoraal weinig reden om nu opeens (met name de landbouw-) standpunten van de boze BBB-stemmer centraal te zetten.

Vorbij de anekdote

Een ander probleem van het boek van Smouter is dat het vooral kwalitatieve, soms wat anekdotische verhalen zijn – eigenlijk is zijn boek een verzameling krantenreportages met een analyse als cement ertussen. Smouters geïnterviewden geven een mooi inkijkje in de belevingswereld over hoe door sommigen in de regionale gebieden gedacht wordt. Maar hoe representatief zijn deze opgevoerde boeren en burgers nu werkelijk?

Daar heeft het boek weinig antwoord op en moeten we ons wenden tot de wetenschap. De UvA-socioloog Twan Huijsmans heeft op een meer kwantitatieve manier onderzoek gedaan naar de oorzaken van onbehagen, en of de scheidslijn tussen platteland en stad hier een factor van betekenis is. Zijn onderzoeksresultaten heeft hij toegankelijk samengevat op de politicologensite *Stuk rood vlees*. Hij komt tot een paar interessante conclusies: allereerst waarschuwt Huijsmans voor de 'kloof' tussen platteland en stad (tussen 'Randstad en de Regio' niet te overdrijven. Verschillen in opvattingen tussen individuen in een bepaald gebied (bijv. een hoogopgeleide inwoner van Zwolle versus een praktisch opgeleide 15 kilometer verderop in Heino, of zelfs tussen verschillende burgers in Zwolle) kunnen groter zijn dan deze veronderstelde kloof. De sociaaldemografische achtergrond (o.a. opleidingsniveau, leeftijd, werk(loosheid)) verklaart de meeste verschillen in onbehagen. Het feit dat de BBB ook in veel steden goed gescoord heeft, duidt hier ook op. Op de tweede plaats komt in Huijsmans' onderzoek de regionale ontevredenheid aan bod: het idee dat de regio (financieel) achtergesteld en onbegrepen wordt, ook wat betreft de regionale normen en waarden. Dit zijn ook precies de oorzaken die Smouter noemt in zijn boek.

Ergens zijn beide constateringen binnen de treurig stemmende Nederlandse ontevredenheid ook positief nieuws. Er is vooralsnog geen algemene wijdverbreide fundamentele kloof tussen de stad en het platteland. Stikstof- en landbouwbeleid staan niet bovenaan het zorgenlijstje van veel mensen. De (soms regionaal) gevoelde achterstelling daarentegen wel, terwijl dit niet een onoplosbaar probleem hoeft te zijn. Met meer aandacht voor voorzieningen en

Blauw wit rood – de boerenopstand als spiegel voor Nederland (2023), Karel Smouter, Uitgeverij de Bezige Bij

De regionaal gevoelde achterstelling hoeft geen onoplosbaar probleem te zijn

mensen op het platteland, een eerlijkere verdeling van publieke middelen en diensten, en vooral met een betere en respectvollere communicatie kan het onbehagen aangepakt worden. Belangrijk is wel dat dit gepaard gaat met een realistisch en dus minder vervuilend landbouw- en stikstofbeleid. Dat is bovendien goeddeels een agenda die linksprogressieve partijen zouden kunnen ondersteunen. Het is natuurlijk de vraag of zo'n compromis voldoende zal zijn. Maar het lijkt mij in ieder geval een wenkender perspectief dan een zo mogelijk nog rechtser toekomstig kabinet waarin de BBB de scepter zwaait.

Foto: Peter de Kievith

Gelezen:

Karel Smouter, *Blauw, wit, rood. De boerenopstand als spiegel voor Nederland*. Amsterdam, 2022. 175 p.
ISBN 978 94 03 1 858 1 1

Twan Huijsmans, *Randstad versus regio, én stad versus platteland?*, 2021
op: <https://stukroodvlees.nl/randstad-versus-regio-en-stad-versus-platteland/>

Twan Huijsmans en Emilie Miltenburg, *Nuance in debat over 'de kloof' tussen stad en platteland nodig*, 2023, op: <https://stukroodvlees.nl/nuance-in-debat-over-de-kloof-tussen-stad-en-platteland-nodig/>

TIJD VOOR EEN NIEUWE KLASSENSTRIJD

U kent vast de jingle 'Dat is het lekkurh van Albert Heijn', van de grootste supermarkt van Nederland. Lekker in het gehoor liggend zet het me aan om toch maar weer bij 'Appie' boodschappen te gaan doen. Maar wanneer ik het deuntje hoor, denk ik ook even aan de bonus van 1,6 miljoen euro die Ahold-topman Frans Muller in coronatijd ontving terwijl het personeel een cadeaubon van 25 euro kreeg.

Bij diezelfde supermarktketen braken bij de distributiecentra in april stakingen uit. Nadat de bonden zo een loonsverhoging van tien procent hadden afgedwongen, voelde de president van De Nederlandsche Bank zich genoodzaakt om aan te schuiven bij het tv-programma Buitenhof: 'emotioneel' noemde Knot de looneisen van werknemers. Hij riep de vakbonden op deze looneisen te beperken tot zes, hooguit zeven procent. Nederland viel woedend over hem heen. Door de werkgevers werden de woorden van de bankpresident wel dankbaar onderschreven. 'Knot waarschuwt niet voor niets', liet hun woordvoerder weten. Beleggers in Ahold Delhaize, het moederbedrijf van AH, ontvingen over boekjaar 2022 een 10,5% hoger dividend. Dat is het 'lekkere' voor de bestuurders en aandeelhouders van Albert Heijn.

Multinationals als Ahold misbruikten hun marktmacht om van consumenten een opslag boven op hun eigen kostprijsstijgingen in rekening te brengen. Het is de belangrijkste verklaring voor de stroom aan berichten over recordwinsten bij bedrijven als Shell, Unilever en Ahold. Onderzoek van de Rabobank laat zien dat een deel van de hoge inflatie in Nederland door te hoge prijzen komt. Niet de lonen veroorzaken de inflatie, maar de prijzen. Die inflatie ligt boven de veertien procent en bedrijven gebruikten dit om hun prijzen extra te verhogen. Ahold is daardoor aanjager van graaiflatie, het verhoogde zijn prijzen extra om meer winst te maken, én het betaalde het personeel structureel te weinig.

Vakbond FNV heeft in de eerste drie maanden van dit jaar in 23 sectoren en bedrijven gestaakt, bij gemeenten, het streekvervoer en in de ziekenhuizen. Ook waren er acties bij bedrijven als PostNL, Etos, Bijenkorf, ING en Douwe Egberts. Op maandag 1 mei, tijdens de jaarlijkse FNV-manifestatie ter gelegenheid van de Dag van de Arbeid, demonstreerde de vakbond. Werknemers hadden genoeg van de groeiende ongelijkheid, de toenemende werkdruk en de hoge prijzen. Zie de foto's hiernaast.

De stakingen bij de distributiecentra lieten zien dat mensen zich kunnen en willen verenigen en dat ze optimistisch zijn over hun mogelijkheden om de wereld vorm te geven. Het wapen om dat voor elkaar te krijgen is schade aanbrengen bij de werkgever. Staken is het recht om die schade toe te brengen. Zo wordt de ongelijke machtsverhouding tussen werkgevers en stakers enigszins gelijk getrokken. We lazen veel over lege schappen en miljoenen euro schade. Een groot deel van de aandacht van tv, de kranten en online media ging uit naar de overlast die veroorzaakt werd. We hoorden nauwelijks iets over de redenen van de staking: de hoge werkdruk waardoor mensen ziek worden van hun werk, het te weinig verdienen om rond te komen. Deze moderne vorm van uitbuiting moet gestopt worden, het is tijd voor een nieuwe klassenstrijd!

Tekst: Evelien Polter

Beeld: Paul te Stroete

LANDS OF LOST BORDERS

Als een moderne ontdekkingsreiziger fietste de Canadese Kate Harris negen maanden langs de zijderoute, van Istanbul door Centraal-Azië naar Tibet. Haar ervaringen beschreef ze in het rijke boek *Lands of lost borders* – reisverslag, wetenschapsgeschiedenis, en coming-of-age autobiografie ineen. En dat alles ook nog eens eloquent, erudiet en grappig verwoord.

∞ Door Naomi Woltring

Waarom wil iemand dat überhaupt – fietsen door woestijnen, over ijsvelden, langs bergpassen, in de hitte, met zo weinig zuurstof? Juist die extreme omstandigheden blijken haar aan te trekken, de lichamelijke inspanning en de opperste concentratie. En minstens zo belangrijk: vanwege nieuwsgierigheid en ontdekkingsdrang. Oorspronkelijk had Harris astronaut willen worden. Maar trainen voor Mars bleek te beperkt en specialistisch.

Over de zoektocht naar wat dan wél deelt ze treffende psychologische observaties. *'The first sign of doubt is a renewed fanaticism.'* Ook haar volgende plan bleek te beperkt: het schrijven van een proefschrift in de microbiologie. Harris wilde meer breedte en daarmee meer diepte: ontdekken, reizen, naar de wildernis. Grenzen overstijgen, van wetenschap en poëzie, van landen en ecosystemen, en van haarzelf.

Met haar beste vriendin Mel ging ze op pad. En passant voorziet ze de autocratische systemen van de landen die ze passeren van commentaar: Oezbekistan, Tadzjikistan, Kirgizië en natuurlijk de steeds zwaardere onderdrukking van de Chinese bezetting van Tibet. Ze oppert wetenschappelijke samenwerking (zoals op Antarctica) als mogelijke oplossing voor het conflict over de Siachen-gletsjer tussen India en Pakistan. Vertelt terloops hoe de ontwikkeling van het vliegtuig te danken is aan amateurwetenschappers en aan de fiets, koppelt Marco Polo aan Charles Darwin, ruimtereizen aan trampolinespringen, kaarten maken aan het instellen van grenzen.

Wetenschap biedt voor Harris nieuw perspectief op het bestaande. Ook historici zeggen vaak dat wat ze doen een nieuwe interpretatie van de feiten is, een nieuw perspectief op het verleden. En daarmee natuurlijk op het heden. Ontdekkingsreizigers doen hetzelfde, volgens Harris. En daarvoor hoeven ze niet naar Mars, hoeven niet de eersten te zijn die iets 'ontdekken', die de Zijderoute fietsen. Want aan het einde van de reis ben je niet dezelfde als toen je begon.

Kate Harris, *Lands of lost borders. A journey on the Silk Road.*
Alfred A. Knopf, 2018

Het optimisme en de nieuwsgierigheid waarmee Harris de wereld tegemoet treedt, zijn aanstekelijk. In haar doorzettingsvermogen en ontdekkingsdrift doet ze totaal niet onder voor mannen. Ze had als kind geen vrouwelijke voorbeelden en onttrekt in haar verhaal enkele vrouwelijke ontdekkingsreizigers aan de vergetelheid, zoals Tibet-reizigster Alexandra David-Néel en gletsjer-onderzoeker Fanny Bullock Workman. En verder is sekse geen issue. Vrouwelijke ongemakken zoals menstruatie (potentieel een issue tijdens zo'n fietstocht), komen niet ter sprake. De belangrijkste bescherming tegen ongewenste mannelijke aandacht bestaat uit een neptrouwing en een ongebruikt busje pepperspray. Ze is 27 als ze op de fiets stapt, heeft geen kinderen, de wereld ligt aan haar voeten. Sommige grenzen bestaan misschien vooral in ons hoofd.

Natuurlijk raakt Harris' boek aan actuele politieke kwesties. De smeltende gletsjers, de uitdroging van het Aral-meer, de extreme hitte en armoede die veel van de landen die Harris passeerde nu al kennen – het wordt allemaal steeds problematischer met de opwarming van de aarde. Harris signaleert het, hoopt dat wetenschap een bijdrage kan leveren, ziet daar de beperkingen ook van in en laat de oplossing aan anderen. En dat is prima – met haar nieuwsgierigheid en empathie om voorbij grenzen te kijken, biedt ze genoeg stof tot nadenken. We hoeven niet het raadsel van oneindigheid op te lossen, maar bewustzijn van grenzen, fysiek en in onszelf, en de nieuwsgierigheid om ze te willen overstijgen maken de wereld óók een mooiere plek. *'Maybe infinity begins at the point we can't see past, can't love past.'*

Na lezing rest mij vooral de vraag: waarom is dit boek nog niet vertaald?

WANKELE DEMOCRATIE

Sophie van Bijsterveld vindt de inzichten van Alexis de Tocqueville, een Franse aristocraat en politiek filosoof uit de eerste helft van de 19de eeuw, razend interessant in het licht van de huidige problemen in ons openbaar bestuur. Wat heeft Tocqueville ons anno 2023 te zeggen?

∞ Door Dirk Achterbergh

Onze democratie heeft het moeilijk. De ene politieke crisis volgt op de andere, het vertrouwen in regering en parlement is laag. Je zou kunnen spreken van de paradox van het neoliberalisme: na decennia beleid dat gericht was op meer individuele keuzes en eigen verantwoordelijkheid en op minder overheid en collectieve arrangementen, lijken we nu met meer overheid te zitten dan ooit tevoren. Ingewikkelde regels en wetten worden ingesteld door de centrale overheid, waarvan burgers en lokale bestuurders het gevoel hebben dat ze moeilijk zijn uit te voeren en maar al te vaak onbegrijpelijk zijn. Bovendien komen ze als onwrikbaar over, het zou allemaal moeten van Europa, van de rechter of van experts.

Twijfel en onvrede over het openbaar bestuur sluimeren al decennialang en komen naar boven in de vorm van heftige protesten en de schoksgewijze opkomst en neergang van politieke partijen. Stromingen die de democratische rechtsorde als zodanig afwijzen en streven naar een autoritaire bestuursvorm winnen aan kracht. Wat is er toch aan de hand?

Ik ging te rade bij Sophie van Bijsterveld, hoogleraar aan de Radboud Universiteit met als leeropdracht religie, recht en samenleving. Zij leidt een Tocqueville-project

Sophie van Bijsterveld

(<https://www.ru.nl/tocqueville>) dat beoogt om het gedachtegoed van Tocqueville te doorgronden en het te gebruiken om de hedendaagse democratische malaise beter te begrijpen. Zij was van 2007 tot 2019 lid van de Eerste Kamer voor het CDA.

Aan een louter staatsrechtelijke benadering hebben we niet genoeg

Waarom ben je zo geïnteresseerd in Tocqueville? Velen houden zich al bezig met het functioneren van de democratie, talloze oplossingen zijn geopperd: afschaffen van de Eerste Kamer, districtenstelsel, kiesdrempel, referendum, burgerberaad. Wat is zijn toegevoegde waarde?

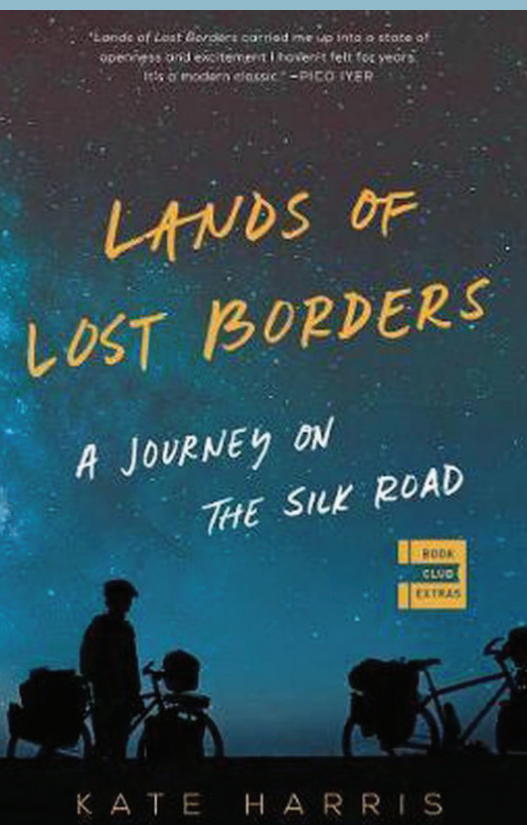
“Tocqueville stelt de culturele dimensie van de democratie aan de orde in zijn boek *Over de democratie in Amerika* (1835). Juist die dimensie vind ik zo belangrijk als we het over de democratie van nu hebben. Aan een louter staatsrechtelijke of

Hij deed tweehonderd jaar geleden voorspellingen die nu verrassend actueel zijn

institutionele benadering hebben we niet genoeg. In de ons omringende democratieën die anders zijn vormgegeven en waar de voorbeelden die je in je vraag noemt al langer bestaan, zijn vergelijkbare vertrouwensproblemen. Bovendien deed hij bijna tweehonderd jaar geleden al voorspellingen over hoe de democratie zich zou kunnen ontwikkelen, die nu verrassend actueel zijn. Waardevol vind ik vooral de manier van kijken en analyseren waarmee hij tot die voorspellingen kwam.”

Wat bedoel je met culturele dimensie?

“Dan is het goed om te kijken naar de fase die aan de democratie voorafgaat. De democratie die zich in de loop van de 19de eeuw met vallen en opstaan ontwikkelde is

de staatkundige vertaling van een sterke sociaal culturele onderstroom. De standenmaatschappij onder het Ancien Régime werd in toenemende mate onhoudbaar en maakte plaats voor meer maatschappelijke gelijkheid. Interessant is wat Tocqueville hierover zegt: die gelijkheid is een bestaansvoorwaarde voor een vitale democratie, maar is tegelijkertijd ook een bedreiging.”

Gelijkheid een bedreiging?

“Mensen stonden niet meer vanzelf in de traditie van hun voorouders waarmee de contouren van de toekomst al grotendeels bepaald werden. Er was geen sprake meer van overerving van maatschappelijke positie, mensen waren meer op zichzelf aangewezen, individualistischer, moesten meer dan in de 18de eeuw het geval was hun eigen boontjes doppen. Daarmee had de 19de-eeuwse burger het zo druk dat er geen tijd overbleef voor de publieke zaak. De zorg daarvoor werd aan de staat overgelaten. Gevolg: een steeds machtigere staat die, niet gehinderd door bemoeienis van de burgers, mild despotische trekken ging vertonen.

Dit werd ook in de hand gewerkt doordat politici bij verkiezingen veel beloftes deden die door de staat moesten worden gerealiseerd in de vorm van wet en regelgeving. Tocqueville voorzag al de neiging van de overheid om meer naar zich toe te trekken in termen van regelgeving en budget.

Een tweede bedreiging van de democratie is de mogelijke tirannie van de meerderheid. Als iedereen gelijk is, waarom zou je je iets aantrekken van de mening van je buurman? Daarentegen werd de publieke opinie, datgene wat de meerderheid vond, een steeds

sterkere maatschappelijke kracht, wat de rechten van de minderheid in gevaar kan brengen.

Een vitale democratie zou op vrijheid gericht moeten zijn

“Kortom, inherent aan het systeem van democratie is de neiging tot een centralisme en de ontwikkeling van een centralistisch machtsapparaat dat op gespannen voet komt te staan met een andere strijdkreet van de Franse Revolutie: de vrijheid. Een vitale democratie zou volgens Tocqueville op vrijheid gericht moeten zijn. Hij verstaat daaronder niet de vrijheid om alles te doen wat niet verboden is of vrijheid voor het individu met minimale beperkingen, maar de vrijheid van burgers om zichzelf te besturen. Die laatste vorm van vrijheid komt door een centralistische en soms mild despotische staat in het gedrang. Hij zag in postrevolutionair Frankrijk dat de in zijn ogen negatieve effecten van het democratisch systeem de overhand kregen, terwijl hij in dezelfde tijd in de Verenigde Staten juist een vitale democratie ontwaarde. Wat waren nu de krachten die het democratisch systeem in de Verenigde Staten in evenwicht hielden waar het zich in Frankrijk naar zijn mening ontwikkelde in een centralistisch machtsapparaat dat met democratische vrijheid weinig van doen had?

Tocqueville zag in de ontluikende Amerikaanse democratie een positieve invloed van de christelijke kerk en religie. Omzien naar je naaste is een christelijk gebod dat meewerkt aan een democratische grondhouding. Zo ook het idee dat

er iets groters is dan jezelf, in de religie heeft dat een transcendentale dimensie, maar het kan ook aards vertaald worden: het draait niet allemaal om jezelf, er is een groter, publiek belang. Bovendien is het besef dat je als individu niet veel bereikt en wel moet samenwerken een belangrijke prikkel om deel te nemen aan het democratisch proces. Een ander belangrijk element in de toenmalige christelijke geloofsbeleving was dat er een zekere mate van morele zelfbeperking werd gepredikt en gepraktiseerd, niet alles wat kan moet ook. Hoe sterker dit soort morele waarden in de praktijk worden gebracht, hoe minder externe regels, wetten en dwang er nodig zijn. Dat maakt het makkelijker om tot lokaal zelfbestuur te komen.”

Maar kerk en geloof versterken toch lang niet overal en altijd de democratie? Ik wijs op de aartsbisschop in Rusland, die Poetins wapens zegent en op de afschuwelijke slavernijpraktijken die door de kerk werden goedgepraat.

“Kerk en geloof kunnen positieve invloed hebben op het levendig houden van de democratie, maar dat is niet altijd en overal zo. Tocqueville zag dat het in 1835 in de context van de vs goed werkte, maar in het prerevolutionaire Frankrijk was dat niet het geval. De kerk was innig verbonden met het Ancien Régime, en met de val van dit regiem, viel ook de katholieke kerk. Hij pleitte dan ook voor een scheiding van kerk en staat.

Historisch is er sprake van indirecte beïnvloeding naar beide kanten, van het geloof op de democratie, en omgekeerd. Het christelijk geloof benadrukt dat alle mensen gelijk zijn voor God. Dat paste goed bij een ontwikkeling naar

meer maatschappelijke gelijkheid. Omgekeerd werden engelen en heiligen als bemiddelaars tussen mensen en God minder belangrijk in de dagelijkse geloofsbeleving. Gelovigen waren immers gelijk en direct aan God verantwoording schuldig.

Dat laat allemaal onverlet dat de zwarte bladzijden van een samenleving ook de zwarte bladzijden van de kerk kunnen zijn.”

Je sprak over democratie die gericht is op vrijheid in de zin van zelfbestuur. Is die culturele component wel voldoende om de zaak in balans te houden?

“Inderdaad benadrukte Tocqueville het belang van een democratische mentaliteit, van democratische zeden (‘moeurs’) als noodzakelijke voorwaarde voor een vitale democratie. Maar hij zag dit zelfbestuur ook als een echte tegenmacht tegen de dreiging van een machtige en centralistische staat. Burgers die zelf actief publieke taken ter hand namen, in de vorm van armenzorg, onderwijs en gemeenschapsvoorzieningen, en niet passief de initiatieven van de staat afwachtten. Ook de lokale democratie in gemeenteraden zag hij als noodzakelijk om een balans in de nationale democratische orde te garanderen. Hij noemde dit een oefenschool, waarin de democratische deugden konden worden aangeleerd. In een vitale democratie is er dus altijd sprake van een balans tussen centrale macht en tegenmacht door lokaal bestuur en burgerinitiatief.”

Kun je eens proberen door de ogen van Tocqueville te kijken naar de staat van de huidige democratie?

“Zijn we al bij een mild despotische overheid aangekomen, vraag ik me weleens af? Die overheid is niet altijd even vriendelijk en al helemaal niet meer begrijpelijk voor de burgers,

Zijn we al bij een mild despotische overheid aangekomen?

zie de affaires rond de aardgas schade, de overstromingsschade en kindertoeslagen. Je ziet dat de leefwereld van alledag en de systeemwereld van de overheid wel erg ver uit elkaar zijn gegroeid. Bovendien komt het beleid van de overheid als onwrikbaar over, aan lagere overheden worden zaken opgelegd, zie de dossiers van de spreidingswet, zie stikstof of woningmarkt.

Toch is het de vraag of de neoliberale samenleving, zoals jij die in je inleiding noemde, wel een politiek gestuurd proces is. Gaan we terug naar de jaren zestig? De drang naar individuele vrijheid en zelfontplooiing schoot massaal wortel in de samenleving. Dat was een logische reactie op de verstarde zuilensamenleving. Een hoger opgeleide en welvarender bevolking zocht terecht naar een minder beklemmend leven. Maar is toen toch ook niet de kiem gelegd voor de tijdgeest die prima paste bij de beloftes van het neoliberalisme in de jaren tachtig en negentig? Vrijheid en eigen, individuele keuzes werden ons voorgespiegeld. Op zijn minst kun je zeggen dat politiek gedachtegoed en culturele veranderingen in de samenleving elkaar hebben versterkt.

Let wel, die correctie op de paternalistische en soms beklemmende zuilenmaatschappij was volkomen terecht, we kunnen er echt niet naar terug, maar tegelijkertijd ben ik het wel met Tjeenk Willink eens: we zijn ontzuiling eigenlijk nooit te boven gekomen. Want hoe je het ook draait of keert: binnen

de zuilen was er uitwisseling en contact tussen verschillende sociale klassen, er was een gemeenschappelijke oriëntatie en politieke en maatschappelijke verenigingen hadden nauw contact met elkaar. Anders gezegd: de scheiding tussen leef- en systeemwereld bestond toen veel minder.

Wat we nu zien, is een dominant vrijheidsbegrip dat uitgaat van maximale individuele vrijheid. En is het vrijheidsbegrip in de zin van het zelfbestuur van burgers niet te veel op de achtergrond geraakt? Zijn we niet te veel kiezende klanten geworden en te weinig medeverantwoordelijke burgers? En laten we op die manier niet te veel over aan een steeds centralistischer opererende overheid, zo druk als we zijn met ons eigen leven? Lijkt Nederland anno 2023 niet méér op de centralistische

Tocqueville zou schrikken van het tekort aan democratische zeden

postrevolutionaire Franse staat dan op de ontluikende democratie in de vs in 1835? Heeft de doorgeplagen individualisering na de jaren zestig in de vorige eeuw niet geleid tot een uit het lood geslagen etatisme anno 2023?

Tocqueville zou ook zeker schrikken van het tekort aan democratische zeden en deugden, bijvoorbeeld het gevoel voor publiek belang over de grenzen van eigen of groepsbelang heen. Een begrip als gematigdheid lijkt al verdacht. De onwrikbaarheid van de eigen mening of visie staat voorop.

Deze wordt tot absolute waarheid verheven, terwijl de tegenstander verketterd wordt. Je ziet dat met name bij de politieke flanken, die ondertussen wel een erg luide stem hebben. Gematigdheid betekent geen visieloosheid, maar de mogelijkheid openhouden om jezelf te laten beïnvloeden door andersdenkenden. Zonder deze deugd van gematigdheid is er eigenlijk geen samenwerking, geen democratie, en uiteindelijk geen bestuur door burgers zelf, mogelijk. En dat leidt dan weer tot chagrijn en teloorgang van vrouwen in het openbaar bestuur. Waar gaat dat op den duur op uitlopen?”

Je pleit dus voor een versterking van de civil society, van het zelfbestuur van burgers, van het maatschappelijk middenveld, waarin burgers 'om niet' samenwerken om gezamenlijk doelen te behalen. En voor democratische deugden. Moeten we dan terug naar bijvoorbeeld de onderling bestuurde woningbouwverenigingen, ziekenfondsen, politieke partijen, speeltuinverenigingen, scholen, buurthuizen? Deze zijn allemaal min of meer verstatelijkt of verbestuurlijkt. Maar is dat nog wel mogelijk? Is de samenleving niet te complex geworden voor dit soort idealisme van burgerbestuur?

“Er zijn naar mijn mening twee centrale vragen die om een antwoord vragen.

Ten eerste: de huidige centralistische machtsvorming, is die wat het is? Is de samenleving inderdaad zo complex geworden dat zaken op lokaal niveau of op het niveau van kleinere gemeenschappen domweg niet meer te overzien of te besturen zijn? Kunnen we nog wel terug? Zo ja, hoe dan en in welke mate en zo nee, wat staat ons

dan te doen om toch vormen van bestuur te maken waarin burgers zichzelf herkennen?”

Zonder deugden kan er geen vitale democratie bestaan

Ten tweede: welke club, instantie of institutie stimuleert de deugden die een democratie vitaal houden? En hoe zorgen we er vervolgens voor dat mensen zich laten aanspreken op het uitoefenen van deze deugden?

Duidelijk is wel dat kerk en geloof deze rol niet meer kunnen spelen zoals dat in 1835 in de vs het geval was. Maar deugden vergen actief onderhoud en zonder deugden kan er geen vitale democratie bestaan.

Hierover zou het debat moeten gaan wat mij betreft. Dat lijkt me belangrijker dan je druk maken over zoiets als het terugzendrecht van de Eerste Kamer.”

“WIJ HADDEN WEINIG KENNIS VAN DE EERSTE GOLF”

Voordat Joyce Outshoorn begon aan een succesvolle academische carrière en hoogleraar Vrouwenstudies in Leiden werd, was ze eind jaren zeventig een van de oprichters van Feministische Uitgeverij Sara. Tegenwoordig zijn opnieuw twee feministische uitgeverijen actief. Hoe kijkt Outshoorn naar de veranderingen in het hedendaags feminisme? In een serie interviews onderzoekt Jochum Veenstra in welke opzichten generaties botsen en wat ze van elkaar kunnen leren.

∞ Door Jochum Veenstra

Nadat feminist rond de eeuwwisseling haast een scheldwoord was geworden, is jezelf feminist noemen onder jonge mensen weer populair. De nieuwe feministen noemen zich intersectioneel feministen waarbij het intersectionele betekent dat zij de man-vrouwonderdrukking niet op een voetstuk plaatsen, maar die op hetzelfde niveau zetten als bijvoorbeeld seksuele discriminatie, racisme of leeftijdsdiscriminatie.

Gepaard aan deze verschuiving zijn er twee opvallende verschillen. De meest in het oog springende lijkt bijna een semantische kwestie: moderne feministen wijzen het woord ‘vrouw’ af. Een grote groep wil vooral in genderneutrale woorden zoals ‘personen’ spreken. Daarnaast speelt er nog een andere kwestie, die de fundamenten van het socialisme raakt en die in het verleden juist een onderdeel vormde van het feminisme. Volgens een steeds grotere groep zou de feminist niet langer het streven moeten hebben om te verheffen of te onderwijzen; deze nieuwe feministen streven naar gelijkwaardige uitwisseling. Het verheffen en onderwijzen van de oude feministen wordt afgedaan als een

Joyce Outshoorn
foto: Anette Broenius

kolonialistische neiging waarin de onderdrukker zijn macht uitoefent over de onderdrukte.

Net als aan het einde van de vorige eeuw wordt de feministische strijd niet alleen gevoerd in activistische of academische kringen. Meer en meer wordt dit geluid onderdeel van de mainstream cultuur. Een teken daarvan is dat er op dit moment twee feministische uitgeverijen actief zijn: Uitgeverij Orlando en Uitgeverij Chaos (een imprint van Das Mag). Samen geven zij meer dan honderd boeken per jaar uit, die in boekhandels van heel Nederland liggen. Dat aantal is vergelijkbaar met dat van de Feministische Uitgeverij Sara die actief was in de jaren zeventig

en tachtig en waarvan de oprichters inmiddels tweedegolffeministen worden genoemd. Hoe kijkt een van die oprichters van Uitgeverij Sara, Joyce Outshoorn, aan tegen het huidige feminisme?

Hoe werd je een van de oprichters van Uitgeverij Sara?

“In 1975 deed ik met Selma Leydesdorff en Anja Meulenbelt een gastredactie voor de socialistische uitgeverij SUN en maakten we een boek in de reeks *Te elfder ure*. Ambitieuze hadden we onze bundel *Feminisme 1* genoemd. In de vaste redactie van die Nijmeegse uitgeverij zaten een aantal haantjes, maar wij waren met z'n drieën aardig tegen ze opgewassen. Bovendien werd het boek goed verkocht.

We waren een collectief, omdat we ons bewust waren van machtspatronen

Anja Meulenbelt had groot succes met *De schaamte voorbij* (1976), maar ze had tegelijkertijd ruzie met Rob van Gennep, haar uitgever in Amsterdam, over zijn uitgeefkeuzes. Vervolgens besloten we Feministische Uitgeverij Sara op te richten. Het werd een collectief van dertien vrouwen, waarbij de werkwijze die Sara aanhing voortkwam uit de ervaring van praatgroepen en de afkeer van leiderschap en

dominantie. We waren een collectief omdat we ons bewust waren van machtspatronen, iets dat natuurlijk altijd een onderdeel is geweest van het feminisme. We wilden het patriarchaat bevechten.

Naast dat ik in de redactie zat van de jaarlijkse essayreeks *Socialisties-feministische teksten*, dat door ons 'de teksten' werd genoemd, las ik binnengekomen manuscripten en hielp ik vanwege mijn studieachtergrond bij rechtszaken. Een van die rechtszaken was door de Reclame Code Commissie aangespannen. In een oproep voor een boekhouder hadden we vermeld dat alleen vrouwen konden solliciteren. Ik had uitgezocht dat je in je sollicitatie mocht benoemen dat je iemand zocht die in je team zou passen. We hebben toen de verdediging gevoerd: we zijn een feministische uitgeverij en daarom willen we een vrouw. Op die grond hebben we het gewonnen. De discriminatie was natuurlijk ook wel in een tweede instantie opgetreden bij de sollicitatieprocedure en minder traceerbaar, maar wij vonden dat je beter eerlijk kon zijn."

Ik ben blij dat ze gebruikmaken van openingen die gemaakt zijn

Veel intersectioneel feministen noemen zich niet langer vrouw of man. Voor een aantal komt dat voort uit een persoonlijke overtuiging, omdat ze niet het gevoel hebben dat ze passen in een van de twee hokjes. Aan de andere kant is het ook idealistisch. De opdeling man versus vrouw staat voor hen gelijk aan de verhouding onderdrukker versus

*Een van de oprichtingsvergaderingen van Uitgeverij Sara, bij Joyce Outshoorn
Foto: 1977, Hennie van der Zande*

onderdrukte. Zij zeggen dat, als je de 'man versus vrouw'-taal gebruikt, je de onderdrukkingsdynamiek niet kan ontstijgen. Waarom was het voor jullie zo belangrijk om je juist als vrouw te definiëren?

"Nou, laat ik vooropstellen, ik volg de discussies natuurlijk ook. We denken nog ontzettend binair en met de beweging van trans heb ik op zichzelf geen enkele moeite. Ik ben blij dat ze gebruikmaken van openingen die gemaakt zijn door lesbo's en homo's. Maar ik heb wel moeite met een deel van het taalgebruik. Dan heb ik ook zo iets van, hé hallo, vrouwen zijn er ook nog. Vrouwen met baarmoeders, bedoel ik dan.

Ook als je trans bent, verandert je mannelijke genetisch patroon niet. Als sporter ben ik me goed bewust van sekseverschillen. Mannen

hebben nou eenmaal, na de puberteit, een verschil in musculatuur en longinhoud en de capaciteit van je hart is zo veel groter. Ook als jij trans wordt, dan hou je die voordelen van de mannelijke puberteit. Ik weet dat dit een omstreden standpunt is, maar ik verdedig dat."

Ik snap niet goed waarom een stelling over non-binairiteit een reactie oproept als: 'hallo, vrouwen zijn er ook nog'. Vooral omdat ik denk: waarom vormen transvrouwen een bedreiging voor vrouwen? Hebben zij niet al met genoeg onderdrukking te maken? Mij gaat het om het taalgebruik van onderdrukker versus onderdrukker en dader versus slachtoffer. Mij valt op dat nieuwe feministen zich niet langer willen positioneren als personen die zich tot de hokjes 'vrouw' of 'man' moeten verhouden.

"Maar wordt er afstand van genomen? De definitie 'patriarchaat' wordt toch gebruikt? In feite leven we in de overheersing van vaders over zoons en dochters. Wij als dochters kunnen die vaderpositie natuurlijk nooit erven."

Dat is maar een verhaal. Je zou als vrouw de verleiding kunnen weerstaan om binnen die dominante taal te blijven spreken. Waarom ontdoe je je niet van het juk van dat verhaal?
"In Nederland denken we allemaal gelijk te zijn, maar de meeste slachtoffers van seksueel geweld zijn toch vrouwen? Dat is nou eenmaal zo, hoe je het wendt of keert. En gelijk loon, daar zitten we nóg over te zeuren. Natuurlijk is er veel veranderd, maar dat betekent niet dat je op je werkplek gelijk behandeld wordt. Als vrouwen moeten we ons daarvoor verenigen."

Als we het historisch benaderen, welke oorzaken zijn er dan te geven? Waarom was dit verhaal zo belangrijk in de jaren zeventig? Hoe zag de maatschappij eruit waarbinnen het feminisme functioneerde?

"In de jaren zeventig was er nog een verzuilde maatschappij en de vrouwenbeweging die streed voor bijvoorbeeld abortus werd daardoor ook verguisd door de katholieke en protestantse vrouwenorganisaties. Samenwerkingen kwamen moeilijk tot stand. Op abortus lukte dat met die religieuze organisaties natuurlijk helemaal niet. Wij probeerden de scheidslijnen te doorbreken. Wij zeiden: vrouwen, we hebben een gemeenschappelijk belang. Sara bracht boeken uit om die bewustwording te bevorderen."

Het valt op dat een aantal boeken van Sara op een educatieve toon het feminisme willen onderwijzen. Een goed voorbeeld daarvan

is Wat is feminisme? (1981) door Anja Meulenbelt. Door vraag en antwoord wordt uitgelegd wat een feminist zou zijn en of je bijvoorbeeld lesbisch moet zijn om je feminist te noemen. Bij de nieuwe uitgeverijen zie je helemaal geen expliciete bewustwordingsboeken. De reden daarvoor is opnieuw die weerstand tegen overheersingstaal. Het nieuwe feminisme wil niet langer de docent uithangen die vertelt hoe de student moet denken. Is voor dit verschil een historische reden te geven?

"Er waren natuurlijk meerdere redenen om een boek uit te geven, maar Uitgeverij Sara was ook een sociaal feministische uitgeverij. In die tijd had je bijvoorbeeld ook de Wereldbibliotheek, een echte oud-socialistische uitgeverij. Zij hadden heel duidelijk het idee dat ze arbeiders wilden opvoeden. En je had natuurlijk een heel sterke coöperatieve beweging en de arbeidersbeweging, dus de coöperatieve gedachte leefde sterk.

We wilden dat onze boeken zouden bijdragen aan een vorm van bewustwording

We wilden dat onze boeken zouden bijdragen aan een vorm van bewustwording en, zoals ik eerder zei, in traditioneel Nederland waren vrouwen heel erg verdeeld in verschillende zuilen. Wij kozen boeken die konden bijdragen aan een collectieve identiteit."

Vind je het jammer dat veel jonge feministen zich afzetten tegen oude feministen?

Het praten in golven maakt je blind voor wat er tussentijds gebeurt

"Natuurlijk is dat jammer, maar aan de andere kant herken ik het zelf ook uit onze tijd. Wij hadden weinig kennis over de eerste golf. Later ga je meer lezen over feministen die eerder leefden en zie je dat er van alles speelde en zij echt niet alleen voor het kiesrecht stredden. Het praten in golven maakt je ook blind voor wat er tussentijds gebeurt is."

Een van de dingen waarop jonge feministen kritiek hebben is dat tweedegolf-feministen spraken over 'de vrouw', maar daarmee altijd een witte vrouw voor ogen hadden. Zij vinden dat discriminerend.

"Ik denk wel dat zmv-vrouwen (we spraken toen over zwarte vrouwen, migranten- en vluchtelingenvrouwen) zich slecht konden herkennen in het feminisme van toen. Toen een aantal van die zmv-vrouwen zich georganiseerden tijdens de winteruniversiteit in 1978 was de impact van hun optreden groot. Een van die vrouwen was Philomena Essed. Eerst verscheen van haar het artikel 'Racisme en feminisme' in *SocFemTeksten* 7 (1982) en vervolgens verscheen van haar *Alledaags Racisme* (1984) bij Sara – teksten die een grote invloed hadden op het racismedebat dat in Nederland werd gevoerd. Ik weet niet hoeveel vrouwen weten dat die vrouwen aan dezelfde vrouwenbeweging verbonden waren. Zelf kwam ik over de vorige golven iets te weten toen ik mijn doctoraalscriptie *Vrouwenemancipatie en Socialisme* in de jaren zeventig schreef."

EGBERT DE VRIES HOOP DOET LEVEN

Egbert de Vries is voorzitter van de Steunstichting Banning Vereniging.

Toen wij het plan opvatten om in de meivakantie naar Trier te gaan, hadden we nog nooit van de Heilige Rok gehoord. Dat zou snel veranderen. Aangekomen in Trier bleek de stad in de ban van het jaarlijkse festival van de Heilige Rok en wij werden meegeslept. De Heilige Rok is een kledingstuk, een tuniek, waarvan wordt gezegd dat Jezus die zelf gedragen heeft en die in een gesloten kist onder glas ligt opgeslagen in een kapel achter in de Dom van Trier. Deze kapel is slechts één week per jaar voor bezoek geopend.

Het festival is veel meer dan een bedevaart. Er zijn lezingen, voorstellingen, tentoonstellingen en straatactiviteiten in de hele binnenstad van Trier – het kon ons onmogelijk ontgaan. In het programma dat ik raadpleegde stond vermeld dat in de Dom tijdens de avondmis Andrea Nahles zou spreken. Dat liet ik mij geen tweede keer zeggen – dus zaten wij vooraan bij haar indringend gesprek over het belang van de hoop in een mensenleven. Ze is nu hoofddirecteur van de Duitse uwv en doorspekte haar betoog met voorbeelden van mensen die na een lange tijd buiten het arbeidsproces weer in een betaalde baan terecht waren gekomen. Voor wie het niet weet, Andrea Nahles is een Duitse politica met een indrukwekkende carrière die haar van het voorzitterschap van de Jusos bracht tot eerste vrouw die in de 125-jarige geschiedenis van de SPD partijleider werd. Ze stond in de periode bekend als vrouw die de partij na de Schröder-periode weer naar links wilde bewegen. Tegelijk was ze ook mede-architect van de Große Koalition in 2018. Door de slechte resultaten van de SPD bij de verkiezingen in 2019 besloot ze terug te treden als partijleider.

Het trof me bij haar betoog in de Dom dat ze openlijk kond deed van haar geloof in een leven na de dood – en van de hoop die daarvan kan uitgaan, bijvoorbeeld als je weet dat je niet lang meer te leven hebt. Ik had dat een politicus nog niet eerder horen doen. In haar boek *Frau, gläubig*, links werkt Nahles dat thema verder uit – hoe ze van een jeugd in een klein dorpje in de Eifel gegroeid was tot landelijke politica en waar ze haar drijfveren vandaan haalt. Ze citeert een songtekst van de Duitse groep *Die Ärzte*; ‘Es ist nicht deine Schuld, dass die Welt ist, wie sie ist. Es wär’ nur deine Schuld, wenn sie so bleibt.’ Want, zo stelt Nahles, een mens kan veel veranderen, of je dat nu doet in maatschappelijke organisaties, professionele functies of binnen politieke partijen. Nahles ziet politieke partijen nog steeds als de belangrijkste instrumenten voor verandering.

Dat iemand als Andrea Nahles, met haar diepgelovige opvattingen, zich binnen de SPD thuis voelt en daar haar politieke en persoonlijke doelen haalt, hoeft ons als leden van de Banningvereniging natuurlijk niet te verbazen. Maar niet iedereen zal er op die manier naar kijken. Mij is vaak genoeg gevraagd waarom ik als gelovig christen mijn politieke activiteiten niet verricht in een partij die ook in naam een christelijke partij is. Het werd zelfs een heel item in het bekende blad *EO Visie*. De televisiegids van onze Evangelische Omroep interviewde voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 jonge, christelijke politici die juist niet bij een christelijke partij op de lijst stonden. Naast dat ikzelf in het artikel aan het woord kwam, sprak bijvoorbeeld ook Arjan Vliegthart, Eerste Kamerlid en wethouder voor de SP, over zijn persoonlijke drijfveren.

In de jaren 2006 was het CDA nog een heel grote partij en zag je de groei van de ChristenUnie, toen net ontstaan uit een fusie van RPF en GPV. Dat is nu wel heel anders. De verkiezingen van de Provinciale Staten van 2023 zijn al op heel veel manieren geanalyseerd, maar één aspect blijft nog een beetje onderbelicht: de absolute teloorgang van de christelijke politieke partijen. De uitslag van 2023 is de slechtste uitslag voor christelijke partijen in Nederland sinds de 19de eeuw. Zeker voor het CDA en alle partijen waaruit het is ontstaan, geldt dat een dergelijk slecht resultaat deze en vorige eeuw niet is gehaald. Als

grootste symbool hiervan verloor het CDA de absolute meerderheid in Tubbergen, een gemeente waar het altijd de grootste partij is geweest.

Als het gaat om religieuze mensen in de politiek zal het dus in de toekomst, in de Staten en in de Eerste Kamer, vooral om mensen gaan in andere partijen dan de christelijke partijen. Dat nieuwe vormen en andere verbanden de levensbeschouwelijke traditie in ere kunnen houden, zagen wij in ons bezoek aan de Dom van Trier. Een gebouw, ontstaan uit de woning van Helena, vrouw van Romeins Keizer Constantijn uit het jaar 317, zat 1.700 jaar later nog

bomvol mensen die luisterden naar een gospelkoor en een toespraak van een SPD-politica.

Intussen kiezen wij ook nieuwe verbanden. Als PVDA, ontstaan uit de SDAP, de VDB en de CDU, werken we nu samen met GroenLinks, ontstaan uit de PSP, de PPR, de CPN en de EVP. En als Banning hebben we net een mooie bijeenkomst gehad met de Linker Wang van GroenLinks. De discussie over de gezamenlijke waarden die wij met elkaar willen uitdragen, de noodzaak om op zoek te gaan naar de eigen verantwoordelijkheid, maar ook naar dat wat ons als mensen bindt: dat smaakte, wat mij betreft, naar meer.

COLOFON

Redactie: Dirk Achterbergh, Twan van Lieshout, Joke van der Neut, Evelien Polter en Lianne Schuurung.

Aan dit nummer werkten mee: Koen Holtzapffel, Pieter Rings (correctie), Paul te Stroete (fotografie), Jochum Veenstra, Egbert de Vries, Naomi Woltring.

Vormgeving: Rosa Stigter

Oplage: 500

ISSN: 23520-7870

Deadline: De deadline voor het volgende nummer is 1 augustus 2023

Abonnement: Een jaarabonnement op *Tijd & Taak* kost € 15,-. Leden en donateurs van de Banning Vereniging ontvangen het blad kosteloos.

Over Tijd & Taak: *Tijd & Taak* wordt sinds 1932 uitgegeven door de Banning Vereniging en haar voorlopers. Het blad stelt door middel van interviews

en opiniërende artikelen de vraag welke taak wij in deze tijd hebben om de wereld mooier, vrediger en eerlijker te maken. *Tijd & Taak* strijdt voor een sociaaldemocratisch ideaal met ruimte voor bezinning en dialoog. Het blad verschijnt viermaal per jaar.

Over de Banning Vereniging: De Banning Vereniging organiseert activiteiten op het snijvlak van levensovertuiging, religie en sociaaldemocratie. De vereniging, opgericht in 1919, draagt de naam van Willem Banning. Hij was theoloog, hoogleraar en een van de oprichters van de PVDA. Hij was een man die stond voor verbinding en dialoog. De Banning Vereniging en haar voorgangers putten uit stromingen van het religieus socialisme en een op waarden gericht humanisme dat vrijheid en gerechtigheid als eis stelt voor het persoonlijke én maatschappelijke leven.

Banning Vereniging
voor levensovertuiging, religie en sociaaldemocratie
Postbus 10567, 1001 EN Amsterdam
Rekeningnummer: NL87 TRIO 0198 5100 39

info@banningvereniging.nl
www.banningvereniging.nl

LEVENSOVERTUIGING
BANNINGVERENIGING RELIGIE
SOCIAALDEMOCRATIE

VERZAMELD LIEDBOEK

Liturgische gezangen op teksten
van Huub Oosterhuis

LIED AAN HET LICHT

Licht dat ons aanstoot in de morgen
voortijdig licht waarin wij staan.
Koud, één voor één, en ongeborgen,
licht overdek mij, vuur mij aan.
Dat ik niet uitval, dat wij allen
zo zwaar en droevig als wij zijn,
niet uit elkaars genade vallen
en doelloos en onvindbaar zijn.

Licht, van mijn stad de stedehouder,
aanhoudend licht dat overwint.
Vaderlijk licht, steevaste schouder,
draag mij, ik ben jouw kijkend kind.
Licht, kind in mij, kijk uit mijn ogen
of ergens al de wereld daagt
waar mensen waardig leven mogen
en elk zijn naam in vrede draagt.

Alles zal zwichten en verwaaien
wat op het licht niet is geijkt.
Taal zal alleen verwoesting zaaien
en van ons doen geen daad beklijft.
Veelstemmig licht, om aan te horen
zolang ons hart nog slagen geeft.
Liefste der mensen, eerstgeboren,
licht, laatste woord van Hem die leeft.

Huub Oosterhuis in de Rode Hoed 1997
Foto: Roger Dohmen fotografie

Huub Oosterhuis overleed op 9 april dit jaar. Hij was onder andere medeoprichter en directeur van de Rode Hoed, waar hij in de jaren negentig een aantal jaren nauw heeft samengewerkt met onze vereniging. Een rode lijn door zijn werk is het zoeken naar nieuwe vormen voor geloofsleer en -praktijk. Hij schreef meer dan 50 dichtbundels en essays, waaronder *Bid om Vrede en Zien*, soms even. Veel mensen kennen hem van zijn 'liedjes', waarvan er 500 gebundeld zijn in het *Verzameld Liedboek*. *Lied aan het Licht* schreef hij in 1978. In het *liederenonderzoek* dat de PKN vorig jaar publiceerde stond het in de top-10 van meest geliefde liederen.

Uit: *Verzameld Liedboek*, blz. 925
© uitgeverij Gooi & Sticht, Utrecht